

Sosyalist Bir Lider Georgi İ. Safarov'un Tespitleriyle Türkistan'da Bolşevik Yönetimi

Tekin Tuncer*

ORCID-Id: 0000-0002-3985-8341

Öz

20. yüzyıl Rusya tarihine bakıldığında Ruslar için bu devir, devrimler yüzyılı olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyalist ideolojilerin ağırlıklı olduğu bu yüzyılda, 1905 Devrimi ve arkasından meşhur 1917 yılında meydana gelen Şubat ve Ekim Devrimleri yaşanmıştır. Çalışmamızın ana konusu olan Georgi İ. Safarov da daha genç yaşlarında Sosyalist gruplar içerisinde yer almış ve Bolşevik Devrim'in önderleri arasında yer almayı başarmış önemli şahsiyetlerden birisidir. Tarihi kronolojiyi izleyerek hareket ettiğimiz bu çalışmada Safarov'un yerini tespit ettikten sonra, Safarov'un da içinde bulunduğu Sovyet Rusların, Türkistan üzerinde uyguladığı politikaları, yine bir Sovyet lider Safarov'un tespitleriyle ortaya koymaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Safarov, Türkistan, İşgal, Bolşevik, Lenin, Stalin, Yönetim.

* Dr. Öğr. Üyesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Tarih Bölümü, E-posta: tekintuncer@nevsehir.edu.tr,

**Bolshevik Administration in Turkestan by Georgi I. Safarov's
Determinations, a socialist leader**

Abstract

When examining into 20th century-Russian history, we encounter this period (era) for the Russians as a century of the revolutions. In this century when socialist ideologies were predominant, the 1905 Revolution and following it, the February and the October Revolutions in 1917 were experienced. Georgi I. Afarov, who is main subject of our study, took part within socialist groups in his still younger age and is one of important characters who succeeded in taking part among leaders of the Bolshevik Revolution. In this study we set out by following historical chronology, after determining Safarov's place, we will try to present policies, which were implemented by the Soviet Russians among who Safarov was also present, upon Turkestan by Safarov's determinations, again a Soviet leader.

Keywords: Safarov, Turkestan, Occupation, Bolshevik, Lenin, Stalin, Administration (Regime).

**Большевистский режим в Туркестане в идеях
социалистического лидера Георгия Сафарова**

Резюме

XX век в российской истории явился веком великих революций. Рост идеологии социализма в этот период привел к Революции 1905 г., а следом и к Великим Февральской и Октябрьской революциям 1917 г. Основной темой нашего исследования является деятельность Георгия Сафарова, одного из лидеров большевистской революции, с ранних лет примкнувшего к группе социалистов. Следуя исторической хронологии, в данной статье были исследованы место Сафарова в происходящих событиях, политика, применяемая Советами в Туркестане, и определения Сафарова как одного из советских лидеров.

Ключевые слова: Сафаров, Туркестан, оккупация, большевики, Ленин, Сталин, режим.

Bolşevikler ve Georgi Safarov

Ailesi ve çocukluk yılları hakkında pek bilgi bulunmayan Georgi Ivanovich Safarov 1891’de Saint Petersburg’da dünyaya gelmiştir. 1905 Devrimi ile beraber Rusya’da özgür bir ortama zemin hazırlayan gelişmelerin yaşandığı bir dönemde Safarov da genç yaştan itibaren sosyalist faaliyetlerin içine girmeye başlamıştır. Daha çocuk denebilecek bir yaşta Bolşevikler ile ilişkiler içine girmiş ve kentteki Bolşevik Gençlik Örgütü’nün başına geçerek siyasi faaliyetlere başlamıştır¹. 1905 Devriminin getirdiği özgürlük ortamı çok uzun sürmemiş ve zaman içinde yerini tekrar baskı idaresine bırakmıştır. Bu özgür ortam sebebiyle Safarov’un gerçekleştirdiği faaliyetler Çarlık idaresinin dikkatini çekmiş ve yurt dışına sürgün edilmesine neden olmuştur. Ancak bu sürgün olayı Lenin ile yakın ilişkiler içine girmesine ve gerçekleştirdiği tüm faaliyetlerini Lenin ile yapmasına fırsat vermiştir. IV. Kongre’de, Doğu sorunları üzerine Lenin’le birlikte çalışan Safarov, bu konuda şunları dile getirmiştir:

“Komünist Enternasyonal’in İkinci Kongresi’nin kararına rağmen emperyalist ülkelerdeki Komünist partileri ulusal sorunlar ve sömürge sorunları ile olağanüstü derecede az ilgilendiler... Daha kötüsü, Komünizm bayrağı proleter enternasyonalizmine yabancı ve düşman şovenist fikirlerin gizlenmesi için kullanılmıştır”².

Sürgünde iken dahi faaliyetlerinden geri durmayan Safarov zaman zaman Rusya’ya geçmiş ve Bolşevik propagandalarda bulunmuştur. Safarov, buradan Lenin’e pek çok konuda raporlar göndermekle beraber, 16 Eylül 1917’deki seçimlerin propagandası için gittiği Petersburg’da 14

¹ Erden Akbulut – Mete Tuncay, İstanbul Komünist Grubundan Türkiye Komünist Partisine (1919-1923), Cilt I, Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul, 2013, s.402.

² Fernando Claudin, Komintern’den Kominform’a Komünist Enternasyonel’in Bunalımı, Cilt I, Çev. Yavuz Alagon, Belge Yayınları, İstanbul, 1990, s. 316-317.

Eylül’de tutuklanmıştır³. Tutsaklıktan kurtulması üzerine tekrardan Lenin’in yanına geçmiş ve yurt dışında Bolşevik faaliyetlerini sürdürmeye devam etmiştir. Ne var ki Çarlık Rusya’sında 1917 yılının Şubat ayında bir devrim olunca Çarlık rejimi yıkılmış ve sürgün yıllarının sonuna gelinmiştir. Prens George Lvov, 1917 Mart ayında Geçici Hükümet’in yeni başkanı seçilmiştir⁴. İlk kararlarından biri de tüm politik mahkûmların evlerine dönmesine izin vermek olmuştur. Yurt dışındaki Bolşevikler için durum farklıydı. Çünkü savaş hala devam ediyor ve İngilizler ile Fransızlar Çarlık Rusya’nın müttefiki idi. Ancak Lenin ve arkadaşları, uzun uğraşlar sonunda Alman makamlarını ikna etmeyi başarmış ve onlardan aldıkları destek sayesinde Rusya’ya geçmeyi başarmışlardır⁵. Tarihe “*Mühürlü Tren*” olarak geçecek olayda, dışarıyla her türlü irtibat kesilmiş bir vagona Lenin ile beraber Zinovyev, Radek, Sokolnikov ve Safarov’un da bulunduğu yirmi kadar Bolşevik Almanya-İsveç-Finlandiya üzerinden geçerek 3 Nisan 1917’de Petrograd’a ulaşmayı başarmışlardır⁶. Yolcuların arasında Lenin ile Krupskaya’dan başka Fransız Ines Armand, Abramoviç, Olga Raviç gibi Bolşevik ileri gelenleri de vardı⁷. Safarov’un da aralarında bulunduğu tren Rusya’ya ulaşınca Bolşevikler hızla faaliyete geçmiştir. Lenin açık bir şekilde tüm iktidarın Bolşeviklerin elinde olması ile ilgili fikirler ortaya atmaya başlamış ve bu fikirleri kısa sürede karşılık görmüştür. Petrograd’a gelişlerinden yaklaşık 6 ay sonra ise Rusya’da iktidarı almak için harekete

³ Nadejda Krupskaya, Lenin'den Anılar, Cilt II, Odak Yayınları, Ankara, 1974, s.94.

⁴ Edward Hallett Carr, Sovyet Rusya Tarihi: Bolşevik Devrimi 1917-1923, Cilt I, Çev. Orhan Suda, Metis Yayınları, İstanbul, 1989, s. 90.

⁵ Baymirza Hayit, Sovyet Rus Emperyalizmi ve Türk Dünyası, Güven Yayınları, Ankara, 1975, s. 14-15.

⁶ Carr, a.g.e., s. 74. Bu yolculuk esnasında kaynaklar çok dramatik bir yolculuk yapıldığını belirtirler de aslında çokta zor şartlar altında yapılmamıştır. Çünkü aynı şekilde daha sonra Martov yönetimindeki Menşeviklerde bu yolculuğu yapmışlardır. Almanlarla yapılan görüşmeler ve yolculuk esnasında yaşananlar için bkz. Fritz Platten, Die Reise Lenins durch Deutschland im plombierten Wagen, Neuer Deutscher Verlag, Berlin 1924.

⁷ Metin Tokar, Orak İle Çekiç Arasında Kalanlar, Cilt I, Akis Yayınları, Ankara, 1973, s. 141; Krupskaya, a.g.e., s.210.

geçmiştir.⁸ Lenin, Geçici Hükümeti devirme zamanının geldiğine karar vererek silahlı ayaklanmayı teşvik etmiş ve silahlı gruplar kurulmasını teşvik etmiştir.⁹ 24 Ekim akşamı, Bolşevikler tren istasyonlarını, telefon santralini işgal etmek için silahlı Bolşevik gruplara emirler vermiştir. Nihayetinde Ekim Devrimi'ni gerçekleştirerek, dünya tarihinde bir ilki başarıp İşçi ve Asker Hükümeti'ni kurmayı başarmıştır.

Rusya'da Bolşevik idaresi kurulur kurulmaz Çarlık rejiminin elinde bulunan Türkistan'da da Bolşevik idari organları kurulmaya başlanmıştır. Bunlardan biri de "*Türkistan Komisyonu*" idi ve Georgi Safarov da Türkistan uzmanı olarak bu komisyonda yer almıştır. 1921 yılının ilk altı ayı içinde Türkistan'a 354 tanınmış Rus komünist gönderilmiş ve bunlar komisyonun emrinde hizmete girmişlerdir¹⁰. Safarov, Türkistan'daki Sovyet uygulamalarının yanlış olanlarını¹¹ şiddetli bir şekilde eleştirmiş ve bütün okları da canı pahasına üzerine çekmiştir. Öyle ki Lenin dahi onun Türkistan'daki faaliyetleri hakkında raporlar istemek zorunda kalmıştır.¹²

Mart 1921'deki X. Rusya Komünist Parti Kongresi'nde Safarov, Türkistan delegelerinden biri sıfatıyla, yerel parti yapısını bir kez daha eleştirmiştir. Hem Büyük Rusya şovenizmi hem de Müslüman milliyetçilik

⁸ 19 Kasım 1917'de Rus işçi, köylü ve askerlerin girişimiyle kurulan Türkistan Sovyet Komiserliği'nde 36 komiser ve onların yardımcıları görev almış olmasına rağmen bu komiserliğin kuruluşunda hiçbir Türkistanlı görev almamıştır. Baymirza Hayit, *Türk Dünyası'nda Rus Emperyalizminin İzleri*, Sabah Kültür Yayınları, İstanbul, 1978, s. 105. Karşılaştırmak için bkz. Türkistanda Uluğ Oktabr revolyutsiyasınının galabasi, (Türkistan'da Büyük Ekim İhtilalinin Zaferi), Taşkent 1958, s.13-48.

⁹ Carr, a.g.e., s. 92.

¹⁰ Hayit, *Sovyet Rus Emperyalizmi...*, s. 138; Baymirza Hayit, *Esir Türkler*, Çev. Şekip Engineri, Kişisel Kitaplar, Ankara, 1999, s. 39.

¹¹ Ahmet Zeki Velidî Togan, *Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Türkistan Tarihi* Batı ve Kuzey Türkistan, Enderun Yayınları, İstanbul, 1981, s. 286. Georgi Safarov, Kofonyal'naya Revofyutsiya (Opyt Turkestana), Moskova 1921, s. 125'te Rus yönetiminin yanlış uygulamaları sebebiyle yerli halkın Rusların bir an önce gitmeleri gerektiğini istediklerinden ve uygulanan yanlış siyaset sebebiyle birçok insanın ölümünden bahsettiği gibi birçok insanın da mallarına el koyulduğundan bahsetmektedir.

¹² Hayit, *Sovyet Rus Emperyalizmi...*, s. 138-139; Hayit, *Türk Dünyası'nda Rus Emperyalizminin İzleri*, s. 141-142.

ile daha etkin mücadele edilmesini önerince aynı suçlama tekrarlanmış olur. Stalin, milliyetler meselesine ilişkin karara Safarov'un getirdiği değişiklik önerilerinin büyük bölümünü kabul etmekle birlikte, kongrede ona doğrudan doğruya cevap vermemiş ve onun bu düşüncelerini küçümsemiştir.¹³ Lenin'in 1924 yılında ölmesiyle Sovyet Rusya'da bir dizi iktidar mücadelesi ortaya çıkmıştır. Stalin kendine muhalefet edecek tüm Sovyet liderlerini temizlemeye başlamıştır. Muhalifler, Stalin'in hızla idareyi tek elde toplamasına karşıydı. Öyle ki Troçki ve Zinovyev ile bunların destekçileri partiden ihraç edilmiştir¹⁴. Georgi Safarov ise Zinovyevci grupta yer almıştır¹⁵. XIV. Parti Kongresi'nden önce Safarov, Stalin'e karşı Leningrad Örgütü içinde yer aldı¹⁶. Parti Kongresinden sonra da yenilen Zinovyevciler, Partiye boyun eğmemiş ve XIV. Parti Kongresinin kararlarına karşı bir mücadele başlatmışlardır. Parti Kongresinden hemen sonra Partinin Leninist Merkez Komitesine karşı Genç Komünistler Birliği Leningrad İl Komitesinin bir toplantısını yapmıştır. Bu toplantıda Leningrad İl Komitesi, Genç Komünistler Birliği Leningrad İl Komitesi, Sovyetler Birliği Leninist Genç Komünistler Birliği tarihlerinde görülmemiş bir karar almış ve XIV. Parti Kongresinin kararlarına uymayı reddetmiştir.¹⁷ Diğer taraftan Stalin'in elinde ve hükmünde bulunan kongre tüm muhaliflerin ipini çekme kararı almıştır. Kongre, Merkez Komitesi ve Merkez Kontrol Komisyonu'nun birleşik oturumunun sonunda Troçki ve Zinovyev'i Partiden ihraç kararını onaylamıştır.¹⁸ Troçki ve Zinovyev yanında Safarov gibi aktif muhalif

¹³ Carr, a.g.e., s. 309.

¹⁴ Aclan Sayılğan, Sovyetlerde Eğitim ve Türk Öğrencileri (Komünist Okullarından Lumumba Üniversitesine), Mars Yayınları, Ankara, 1967, s. 23.

¹⁵ Isaac Deutscher, Troçki: Silahsız Sosyalist, Cilt II, Çev. Rasih Gürhan, Ağaoğlu Yayınları, İstanbul, 1970, s. 425.

¹⁶ Yuriy Yemelyanov, Stalin: İktidara Giden Yol, Çev. Orhan Uravelli, Lena Yayınları, Ankara, 2014, s. 455.

¹⁷ Joseph V. Stalin, Sovyetler Birliği Komünist Partisi (Bolşevik) Tarihi Kısa Dersler, Cilt 15, Çev. İsmail Yarkın, İnter Yayınları, İstanbul, 1990, s. 297.

¹⁸ Alaeddin Yalçınkaya, Sovyetler Birliği Döneminde Moskova ile Türk Toplulukları İlişkileri (Kronolojik Çalışma), Sakarya Üniversitesi, Sakarya, 1997, s. 71. Lenin ve Stalin

üyeler ve tüm “*Demokratik Merkezîyetçilik*” grubunu Partiden ihraç etmeye karar verilmiştir.¹⁹ Stalin, yurt içinde savaş tehlikesi ve anti-komünist korkusuyla oynamaya devam etmiştir. Muhalefete karşı giriştiği savaşı arttırmış, birçok muhalefet liderlerini, dışardaki diplomatik görevlere göndermiştir. Bu doğrultuda Safarov da İstanbul’a gönderilmiştir.²⁰ Ancak Safarov, 1928’de Komintern’in Uzakdoğu Sekreteryasına atanır.²¹ Leningrad’daki Polit Büro temsilcisi, Stalin’in güvenilir adamı Kirov, Leonid Nikolayev adındaki bir komünistin ensesine 1 Aralık 1934’te sıktığı tabanca kurşunuyla öldürür. Hükümet hoş olmayan bir tutumla bu olaya siyasal bir eylem niteliği vermeyi yeğler. Kirov davasında Safarov, Kamenev-Zinovyev aleyhinde tanıklık yaptıysa da²² diğerleri gibi gizli bir duruşmadan sonra davada ahlaki cürüm ortaklıklarının olduğu görüldüğünden ağır hapis cezalarına çarptırıldılar.²³ Kirov olayı Stalin’in işine yaramış ve muhalefetin önemli bir kısmı bu yol ile susturulmuştur. Hapis cezalarının bir kısmı sonradan idam cezalarına dönüşmüştür. Bu idam cezasına uğrayan kişilerden birisi de Safarov’dur. Safarov, Bolşevik devrim sırasında aktif rol almış önemli bir kişi olmasının yanında aynı zamanda Lenin’in de arkadaşıdır. Devrim sonrası Türkistan’ın Moskova temsilciliği, Rus Komünist Partisi Türkistan Bürosu üyeliği, Türkistan Komisyonu üyeliği ve Kızıl Doğu Partisi başkanlığı görevlerde bulunmasına rağmen

iktidarı ellerinde tutabilmek için şiddet yolunu seçmişler ve bunu meşru bir olay gibi yorumlamışlardır. İktidarı sağlamlaştırmak için başlatılan bu şiddet olayını 1956 yılına kadar devlet politikası olarak uygulanmışlardır. Tarık Zafer Tunaya, Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku, Ekin Yayınları, İstanbul 1982, s.533.

¹⁹ Stalin, a.g.e., s. 309.

²⁰ Deutscher, a.g.e., s. 353.

²¹ Akbulut – Tuncay, a.g.e., s. 402.

²² Akbulut – Tuncay, a.g.e., s. 402.

²³ Safarov ile beraber tutuklanalar arasında Zinovyev, Kamenev, Bakaev, Petrograd Çeka Eski Başkanı Evdokimov, Merkez Komite Eski Sekreteri Gertik ve Fedorov’da vardır. Bkz. Victor Serge, Bir Devrimin Kaderi SSCB 1917-1937, Çev. (Metin Çengiz, Pencere Yayınları, İstanbul, 1997, s. 97.

Türkistan'daki Bolşevik yönetimi eleştirdiği için önce gözden düşmüş, 1942 yılında ise rejimin infazına uğramış ilk kişi olmuştur²⁴.

Georgi Safarov'un Türkistan Bölgesinde Görevi ve Tespitleri

Bolşevik ileri gelenleri, devrimin hemen ardından Bolşevik idari organlarını kurmaya ve yaymaya başlamışlardır. Georgi Safarov da bu dönemde kritik noktalarda görev almaya başlamıştır. Bolşevik liderler Ekim Devrimi'nin hemen ardından gayri-Rusları yanlarına çekmek için bir bildiri yayınlamış ve Sovyet idari organlarını biran önce Türkistan coğrafyasına yayma girişimlerinde bulunmuşlardır. Ancak bu girişimler, Türkistan halkı tarafından şiddetle reddedilmiştir. İşte bunun temel nedeni ise Çarlık rejiminin uygulamış olduğu baskı politikası ile alakalıdır. Çarlık Rejimi, Türkistan yurdunu istilaya başladığı 18. yüzyıldan itibaren işgal ettiği bölgelere Rus göçmenleri yerleştirmeye ve zulme varırcasına Türkistan halkını hem maddi hem de manevi açıdan sömürmeye başlamışlardır. Öyle ki Türkistan'ın yerli halkı Türkler de bu duruma şiddetle karşı çıkmış ve zaman zaman da silahlı mücadeleye girmişlerdir. I. Dünya Savaşı'nın Çarlık Rusya'sında oldukça ağır geçmesi üzerine Türkistan halkının cephe gerisine zorla götürülmek istenmesi, Türkistan halkını isyana sürüklemiştir. İşte bu isyanın bastırılışı konusunda, çalışmanın ana konusu olan Georgi Safarov'un da dikkatini çekmiş ve bu konuda şunları söylemiştir:

“...Bu ülkede masallardaki gibi zenginleşmiş Rus göçmenleri yerli fakir halkın toprak parçasını ve ev-barkını ellerinden alıyorlardı. Burada gerçek Rus alçaklığının sınırı yoktu... 1916 yılında siper ve ağır cephe hizmetleri için seferberlik ilân edildi. Halkın hiddet ve kini son haddini bulmuştu, balta, kazma ve sopa ile isyan ettiler. İsyanın bastırılması korkunç ve pek vahşiyane oldu... Cızak

²⁴ Baymirza Hayit, Ruslara Karşı Basmacılar Hareketi (Türkistan Türklüğü'nün Milli Mücadelesi), Babıali Kültür Yayınları, İstanbul, 2006, s. 32.

kazasındaki birçok köy yerle bir edildi. Hesapsız kadın, çoluk, çocuk, ihtiyar öldürüldü, mal ve mülkleri Rus askerlerine verildi.”²⁵

Bununla birlikte, Rus göçmenleri ise Safarov’un da belirttiği üzere, Türkistanlıların köyleri ve kışlaklarından kendi mallarıymış gibi faydalanmışlardır. Bu yüzden, Türkistanlıların 1914 yılında 15 milyon 400 bin baş hayvanı varken, bu sayı 1918 yılında 561 bin 531 baş at ve sığıra düşmüştü.²⁶ Sovyet rejimi de buna benzer hatalarda bulunmuştur. Mesela Safarov, Sovyet askerlerinin Hokand’ı işgal sırasındaki uyguladıklarını şöyle anlatmaktadır:

“6 Şubat’ı 7 Şubat’a bağlayan gece Hokand ateşten bir denize dönüştü. 7 Şubat’ta yağmalama ve hırsızlık olayları korkunç bir boyuta varmıştı. Ermeniler hırsızlıkta epey mahirdiler. Eski şehir bölgesinde bütün iş yerleri, mağazalar, dükkânlar, bankalar, evler yağma edilmişti. Bankaların ve iş yerlerinin kasaları kırılarak bütün paralara el konulmuştu. Yağmacılar el koydukları paraları tahta arabalara yükleyerek istasyona ve kaleye taşıyorlar, sonra da paylaşıyorlardı. Çaldıkları eşyaları taşımak için ise hamala ihtiyaçları vardı. Hamallık yapmaları için Sartlara gidiyorlar, onları bu eşyaları taşımaya zorluyorlardı. Üstelik atları olmadığı için bütün eşyaları sırtlarında taşımalarını istiyorlardı. Hokand’da olan bu olaylar Muhtar Hükümet tarafından sadece resmi bir bildiri halinde, üstü kapalı şekilde veriliyordu. Ancak bazı belge ve raporlardan ve olaylara doğrudan şahit olmuş kişilerin ifadelerinden bütün bunların yaşandığı anlaşılıyordu.”²⁷

²⁵ Ali Kafkasyalı, “Bağımsızlıklarının 20. Yılında Kazakların İstiklal Mücadelesi Tarihine Bir Bakış”, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, Cilt 12, Sayı 1, 2012, s. 177-178 Dip: 44.

²⁶ Köşim Yesmagambetov, Mustafa Çokay: Türkistan Bağımsızlığına Adanmış Bir Ömür, Çev. Vecihi Sefa Fuat Hekimoğlu, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2015, s. 350.

²⁷ Hayit, Ruslara Karşı Basmacılar Hareketi..., s. 63; Oğuz Şaban Duman, Doğu-Batı Meselesi ve Sultan Galiyev, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1999, s. 155-156.

Rus baskısı Ekim Devrim'inden önce de sonra da değişmemiştir. Hâlbuki Ocak 1918'de toplanan Sovyetlerin III. Kongresinde ilan edilen ve bizzat Lenin tarafından kaleme alınan son bildiride ise; “*Sovyet Rusya Cumhuriyeti, özgür milletlerin özgür birliği temelinde, Sovyet Millî Cumhuriyetleri Federasyonu olarak kurulur*” denilmekteydi. Rusya'daki gayri-Rusların hür iradeleriyle kendi millî devletlerini kurabilecekleri ve Sovyet Rusya'nın bu millî devletlerin bir araya gelmesiyle oluşacak bir Federal Sovyet Cumhuriyeti olacağı ilan edilmişti.²⁸ Sovyet idaresi, Türkistan'ın hızlı bir şekilde Sovyetleştirilmesi için Ekim 1919'da Moskova'dan gönderilen ve Lenin tarafından imzalanan bir kararname ile Türkistan meselesiyle ilgili bir komisyon kurmuştur.²⁹ Komisyonun amacı Lenin tarafından tayin edilen P. N. Lepşenski'nin görevi yerli halkı Sovyetlerin emperyalist olamayacaklarına inandırmaktı.³⁰ Ancak Türkistan Türklerinden Turar Rıskılov gibi bazı kişiler bu komisyonun içine girerek faaliyet göstermeye başlamış ve Sovyetlerin sömürgeci siyasetini eleştirmeye başlamıştır.³¹ Öyle ki Sovyetlerin Türkistan siyasetini sekteye uğratmayı da başarmışlardır. Bunun üzerine Rus Komünist Partisi Merkez Komitesi, Türk Komisyonu, yani Turkkommissiya'da hiçbir Müslüman olamayacağına karar vermiş ve yeni üyeler tayin edilmiştir.³² Bu yolla milliyetçi komünist Türk aydınlarının kurmayı düşündükleri milli devleti engellemek istemişlerdir. Kaganoviç, Georgi Safarov ve Yakob Peters gibi tanınmış komünistlerden oluşan yeni üyelerin görevi, Türkistan Komünist Partisi içerisinde geniş kapsamlı bir tasfiye gerçekleştirmektir. Turar

²⁸ Osman Yorulmaz, “*Alaş Orda Hareketi*”, Belleten, Sayı 289, 2016, s. 950.

²⁹ 1919 yılında kurulan bu komisyona hiçbir Müslüman dâhil edilmemiştir. Başkanlık ve dış ilişkiler sorumluluğuna Eliava, askeri işler sorumluluğuna Kubişev ve Frunze, ekonomik işler sorumluluğuna Radzutak, parti işlerinden sorumlu işlere ise Goloşekin getirilmiştir. Michael Rywkin, *Asya'daki Rusya*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1975, s. 43.

³⁰ Hayit, *Türk Dünyası'nda Rus Emperyalizminin İzleri*, s. 140; Hayit, *Esir Türkler*, s. 39.

³¹ Semih Yalçın, Üçler Orhan Bulduk, Fatih Kirişçioğlu, Saadettin Gömeç, İsmet Çetin, *Tarihte Türkler ve Alparslan Türkeş*, Cilt 4, Berikan, Ankara, 2012, s. 102.

³² A. Ahat Andican, *Cedidizm'den Bağımsızlığa: Hariçte Türkistan Mücadelesi*, Emre Yayınları İstanbul, 2003, s. 52.

Rızkulov ve Nizamhocayev gibi tanınmış liderler Türkistan Komünist Partisinden uzaklaştırılmıştır.³³ Moskova idaresinin Türkistan'daki Bolşevikleştirme hareketini güçlendirmesinin pek çok nedeni vardı. Lenin geçmiş hataları düzeltmek aynı zamanda da merkezi iktidarın denetimini daha da sağlamlaştırmak için böyle bir girişimde bulunmuştur.³⁴ Bu komisyonun güçlendirilmesinin en önemli nedeni ise Türkistan'ın Milli Bağımsızlık Hareketi'nin yani Korbaşılar Hareketi'nin³⁵ ortaya çıkmasıydı. Bu hareketin merkezi Türkistan'ın Fergana Bölgesi'nde başlamıştır. Doğu Halkları uzmanı olan Safarov bu isyanın nedenini oldukça tarafsız ve doğru bir şekilde şöyle açıklamaktadır:

“Basmacı Hareketi bir yandan Hokand Muhtariyetini yok etmek ve büyük ölçüde, kendi milli mukadderatını tayin etmek için mücadele verilen topraklarda gelişti. Diğer yandan pamuk ziraatını mahveden ve açlığa sebep olan iktisadi buhran da, bu gelişmeye bir sebep teşkil etti. Hokand'daki direniş hareketi 1918 yazına kadar, Fergana Vadisinin her tarafını kapladı. 1916 Ayaklanması kanla bastırıldığı ve maddeten çok büyük kayıplara uğradığı halde bir milletin hürriyet uğruna bir sefer daha silaha sarılmaya cesaret etmesinin nasıl mümkün olduğu sorusu akla gelebilir. Bunun sebepleri, milli özelliklerde arındırılmalıdır. Bilhassa, Fergana Vadisi halkının, yabancı güçlere karşı bir korku duygusu yoktu. Daima cesurdu ve sarsılmaz bir hürriyet anlayışına sahipti. Muhtariyetin ilanıyla, kurtuluşa ulaşacağına inanmıştı. Muhtar Hükümet'in ortadan kaldırılmasıyla şaşkına dönmüş, gururu incinmişti. Kaldı ki,

³³ Togan, Bugünkü Türkili..., s. 402; Andican, a.g.e., s. 52.

³⁴ Oliver Roy, Yeni Orta Asya'da Ulusların İmal Edilişi, Çev. Mehmet Moralı, Metis Yayınları, İstanbul, 2005, s. 97-98.

³⁵ Ali Bademci, 1917-1934 Türkistan Milli İstiklal Hareketi Korbaşılar ve Enver Paşa, Cilt 1, Ötüken, İstanbul, 2008, s. 194-198'de bu konuyu “Basmacılar mı Korbaşılar mı?” başlığı altında ele almış ve Basmacılık kelimesi yerine Korbaşılık kelimesinin kullanılması gerektiğini savunmuştur.

Türkistan'da, Ruslara karşı umumi bir itimsizlik hüküm sürmekteydi. Ruslar tarafından gerçek hürriyet yerine boş sözler ve parolalar getirilmesinden sonra, Fergana halkının, kurtuluş için yeniden bir silahlı mücadeleye girişmekten başka bir çıkar yolu kalmamıştı."³⁶

Safarov bu bölgede hem yetkili hem de etkin bir isimdi. Anlaşıyor ki Sovyetlerin yanlış politikasının farkındaydı. Bunun nedenlerini bilen Safarov, Türkistan'ın Bolşevik merkezi olan Taşkent yönetimini de eleştirmekteydi:

"Türkistan'daki Rus ihtilalinin hemen sömürgecilik yolunu tutması kaçınılmaz bir hareket olmuştur. Türkistan'daki programsız, lidersiz, partisiz, ihtilal alanında geleneksiz az sayıda imtiyazlı işçi sınıfı bu sömürgeci istismara karşı duramamıştır. Çarlık sömürgesi zamanında sanayici proletaryaya mensup olmak Ruslara tanınmış milli bir imtiyazdı. Bunun içindir ki proletarya diktatörlüğü burada tipik bir sömürgeci mahiyet almıştır."³⁷

Böylelikle "Çar koloniyalizmini, Sovyet koloniyalizmi" takip etmiş ve onun yerini almıştır.³⁸ Kısacası Türkistan'ın kaderi Monteil'in dediği gibi "çıkarıcı, maceracı ve zalimlerin" elindeydi.³⁹

Türkistan'daki sorunların her iki taraf içinde çözülmesini isteyen Georgi Safarov, bu sorunu X. Rusya Komünist Parti Kongresi'nde dile

³⁶ Naci Yengin, Buhara Emirligi, Türkistan ve Enver Paşa, Bilge Oğuz Yayınları, İstanbul, 2010, s. 87; Togan, Bugünkü Türkili..., s. 386; Baymirza Hayit, Türkistan Devletleri'nin Milli Mücadele Tarihi, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1995, s. 276; Rywkin, a.g.e., s. 51-52; İsmail Kayabalı, Cemender Arslanoğlu, Orta Asya Türklüğünün Tarihi ve Bugünkü Durumu, Kömen Yayınları, Ankara, 1978, s. 57.

³⁷ Hayit, Sovyet Rus Emperyalizmi..., s. 103; Hayit, Türk Dünyası'nda Rus Emperyalizminin İzleri, s. 105; Kayabalı-Arslanoğlu, a.g.e., s. 124.

³⁸ Baymirza Hayit, Eski Sovyetler Birliği'ndeki Türklüğün ve İslamın Bazı Meseleleri, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000, s. 98-99.

³⁹ Vincent Monteil, Sovyet Müslümanları, Çev. Mete Çamdereli, Pınar Yayınları, İstanbul, 1992, s. 36.

getirmiştir. Stalin asıl konuşmacı, Safarov da yardımcı konuşmacı olarak bu konuyu ele almıştır. Türkistan komünistlerinin temsilcisi olarak Safarov konuşmuş ve konuşmasında, Türkistan'daki sömürgecilerin takip ettikleri yolu sert bir şekilde eleştirmiştir:

“Şimdi Türkistan Merkez İcra Komitesi Başkan Vekilliği’ni yapan, eskiden Mihail’in Yardımcıları Birliği’nin üyesi olan, sonra meşruti demokrat olan, daha sonra sosyal devrimci olan, daha sonra da solcu, yani sosyalist olan ve en nihayetinde de grubuyla birlikte Türkistan Komünist Partisi’ne geçen Doktor Uspenski gibi birçok kişiyi incelemek Türkistan’daki durumu anlamak için kâfi olacaktır. Bu eski sömürgeci bağlarının kendiliğinden Sovyet çatısı altında devam ettirilmesi anlamına geliyordu.”⁴⁰

Georgi Safarov, yetkili bir kişi olarak göreve gelir gelmez işe koyulmuş ve Taşkent’teki olumsuzlukları düzeltmek için harekete geçmiştir. İlk ciddi faaliyetlerinden birisi ise Türkistan’ın Ceditci aydınlarından Münevver Kari ile görüşmek olmuştur. Münevver Kari bu görüşmeyi şöyle anlatmaktadır:

“Safarov benden Buharalıların devrime nasıl baktıklarını ve Doğu Buharalılarının niye Emir tarafından olduklarını sordu. Ben hiçbir şeyi gerilemeden, Buharalılarının bağımsızlığa eğimlerini ve onların şimdiki durumdan memnun olmadıklarını, bunun için onların ‘bu inkılap mı yoksa istila mı?’ diye sorduklarını söyledim. Ayrıca Doğu Buhara’da (Kızıl Ordunun) bulunmaları, atlarını mescitlere bağlayıp, kendilerinin de ev ev gezerek yağma yaptıklarını söyledim.

⁴⁰ Hayit, Ruslara Karşı Basmacılar Hareketi..., s. 237; Carr, a.g.e., s. 309.

Bundan sonra Revkom meclisini (devrim meclisi) toplayarak, hükümet vekillerine ağır hakaretlerde bulundu.”⁴¹

Münevver Kârî'nin anlattıklarına bakarak Safarov'un işinde samimi olduğunu göstermektedir. Safarov'un Taşkent'teki görevinde karşılaştığı sorunlar bunlarla kalmamış ve Moskova'dan gönderilen yetkili kişilerle de Türkistan'ın düzgün ve sıhhatli Bolşevikleşmesi için tartışmıştır. Yaptığı tartışmalardan birisi de bine yakın eski çar destekçilerinin Türkistan'dan çıkarılması meselesi olmuştur. Neticede, Türkkomisyonu başkanı M. P. Tomskiy ile Türkbüro üyesi Safarov arasında bu konuda ihtilâf ortaya çıkmış, Tomskiy, 23 Temmuz 1921'de Lenin'e mektup yazarak onu, durumdan haberdar etmiştir.⁴² Sovyetlerin en üst makamında olan Lenin de Türkistan'daki olumsuzlukların farkındaydı ve en güvendiği yoldaşlarından olan Safarov'u bu yüzden buraya tayin etmiştir. Tomskiy'den gelen mektup üzerine daha dikkatli hareket etmek için yine Türkistan'da etkin bir isim olan A. A. Yoffe'ye yazdığı bir mektupta aşağıdaki hususlar hakkında kendisine bir raporla bilgi verilmesini istemiştir:

“Yerli halkın Safarov ile ilişkileri ne durumdadır? Bu konuda geçen olayların ve elde edilen delillerin bildirilmesi, Safarov'un mahalli destekçileri kimlerdir? Bu kişilerin isimleri, hal tercümeleri ve yetki dereceleri. Daima vesikalar ve kesin deliller. Pamuk durumu. Akıbeti ne olacak? Safarov'un pamuk üretimini baltaladığı doğru mu? Deliller, rakamlar. Fergana'da Basmacı hareketinde cephelerin durumu nedir? Tomskiy ve Safarov'un takip ettikleri yollara karşı cephelerin davranışları nasıldır? Basmacı hareketine ait meseleler üzerinde Türkistan Merkez Komitesi tarafından alınan kararların

⁴¹ Hakan Coşkunaslın, “Türkistan Bağımsızlık Tarihinde Münevver Kari ve İttihat Terakki”, Haz. Rasim Ekşi-Erol Cihangir, Baymirza Hayit Armağanı, Turan Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 130-131.

⁴² Begali Kasımov, “Cedidçilik”, Düz. Veli Savaş Yelok, Gazi Türkiyat, Sayı 6, 2010, s. 358.

tam metinleri nelerdir? Yerli halkın güvenini kazanmak bizim dünya politikamız yönünden gerçekten büyük bir önem taşır. Onların güvenini kazanabilmek için üç defa, dört defa teşebbüse geçilmelidir. Bizim emperyalist olmadığımıza ve böyle bir eğilimi kabul edemeyeceğimize inanmaları sağlanmalıdır. Bu bir Dünya Meselesidir. Bu işte büyük dikkat ve itina göstermek gereklidir. Orada (Türkistan'da) geçen olaylar Hindistan'da ve bütün doğu ülkelerinde konuşulacaktır. Bu işte oyun ve eğlencenin yeri yoktur. Bu meselede bin kere dikkatli olunmalıdır."⁴³

Yoffe, Eylül 1921'de Lenin'e çektiği telgrafta Tomskiy ile Safarov arasında görüş ayrılığının ortaya çıktığını ve bu durumun Ruslarla Türkistanlılar arasındaki anlaşmazlığı bir kat daha artırdığını bildirmiştir. Tomskiy'e göre Moskova'dan gelen direktiflerin Türkistan'da kelimesi kelimesine uygulanması gerekli idi. Hâlbuki buna mukabil Safarov bir uyuşma politikası izlemek yolu ile Türkistanlıların güvenini kazanmak istemiştir⁴⁴. Bu nedenle Rus şovenist eğilimlerinin uyanmasından kuşkulanan Lenin, Taşkent'teki Rus görevlilerini azletmiştir. Komisyonun yeni başkanı M. P. Tomskiy ve aynı grubun üyelerinden Litvanyalı Komünist Peters de görevlerinden almıştır.⁴⁵ Georgi Safarov, Türkistan'ın Bolşevikleşmesinin önüne engel olacak pek çok şeye karşıydı ve Bolşevikleşmesi için de eski Çar rejiminin uyguladığı siyasete karşı çıkmıştır. Pek çok konuşmasında ve raporlarında da eski Çar rejiminin, Sovyet kimliği altında Türkistan'da devam ettiğini belirtmiştir. Safarov'a göre Taşkent Sovyet'inde Proletarya diktasından çok tipik bir sömürgeci görünümü en başından beri mevcut olduğunu dile getirmiştir⁴⁶. Bu yüzden

⁴³ Hayit, Sovyet Rus Emperyalizmi..., s. 138-139; Hayit, Türk Dünyası'nda Rus Emperyalizminin İzleri, s. 141-142.

⁴⁴ Hayit, Esir Türkler, s. 39-40.

⁴⁵ Rywkin, a.g.e., s. 46-47.

⁴⁶ Aydın İdil, Enver Paşa'nın Son Savaşı, İstanbul Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2013, s. 67.

de Türkistan Sovyet idarecilerinin Çar kalıntılarının değil de Moskova'dan gönderilmesini savunmuştur. Öte yandan Safarov gelir gelmez eski çar rejiminin kalıntılarını silmek için de çalışmıştır. Mesela Yedisu'da 1916'dan sonra gasp edilen yerlerden az bir miktarını da propaganda maksadıyla gösterişli bir şekilde Kazak-Kırgızlara geri vermiştir. 1921 Haziranında Yedisu'da, Safarov idaresinde Kırgız kongresi toplanmıştır. Burada Safarov, sözde çarın sömürge siyasetini esasından yıkıyormuş gibi bir durum olarak Rusların, Türkistan fütuhâtı hatırası olmak üzere Uzun Ağaç'ta diktikleri abideyi topla yıktırması ve birtakım Kırgızlara gasp edilen topraklarını geri vermiştir.⁴⁷Georgi Safarov'un bütün bu eleştirilerinin yanında belki de en önemli eleştirisi Türkistan'daki Rus göçmenleri üzerine olmuştur. Ruslar, Çar rejiminin de etkisiyle önceki yüzyıllardan beri Türkistan'a gelerek yerleşmiş ve buranın etnik yapısı ile beraber yerli halkın huzurunu bozmuştur. Safarov bu durumu şöyle açıklamakta ve zalimlik olarak nitelendirdiği Rus politikasını şöyle eleştirmiştir:

“Rus göçmenlerin Türkistan'a tarım kültürü getirdiklerini düşünmek yanlış olacaktır. Onlar burada eşkıya olarak yaşamışlar ve ellerine her ne geçerse yağmalamışlardır... İstedikleri her şeyin halktan zorla alınabileceği fikri burada değişmez bir kural haline gelmişti. Geçen yüzyılın sonlarındaki Andican ayaklanmasından sonra boyunduruk altına girmeyen köylere Rus göçmenlerin yerleştirildiğini herkes biliyordu. Rusların Türkistan'ı nüfuz alanlarına dâhil etme emeli gizli değildi. Türkistan'daki Rus devriminin de bu önüne geçilemez sömürgeci temayüle uyum sağlaması kaçınılmazdı. Üretimde ayrıcalıklı bir pozisyona sahip, lideri, programı, partisi olmayan, devrim geleneğinden uzak ve sayıca da az olan Rus işçi sınıfının, bu milliyetçi, yağma ve küçük burjuva baskılardan kurtulması mümkün değildi.

⁴⁷ Togan, Bugünkü Türkili..., s. 383.

Müslümanlar da ise şu düşünce hâkimdi: Müslümanlar için açlıktan ölmek, Kızıl muhafızların asırlardır devam eden milli hayata karşı yaptıkları akıl almaz saldırılarına maruz kalmak, zorla baskı görmek, gaspla veya her türlü keyfi uygulamalarla mallarını kaybetmek ve durmadan ev aramakla aynı anlama gelen Rus imtiyazları bir gün son bulacak mıydı?’⁴⁸

1926 yılının Nisan ayında Safarov, “Orta Asya’da 1 milyondan fazla Kazak, Bolşevik Huguenotlarının kurbanı oldular. Bu dönemde ülkeye getirilen Rusların sayısını dikkate alacak olursak, ölenlerin sayısının bundan da fazla olması muhtemeldir” diyordu⁴⁹. Pravda gazetesinin 20 Mayıs 1922 tarihli sayısında yayınlanan Safarov’un makalesinde: “1917, 1918, 1919 yıllarında Rus göçmenler, toprakları ellerinden almak için Kırgızları (Kazakları) diri diri yaktılar” demektedir.⁵⁰ Safarov’un bu şekilde Türkistan’daki Türk halkını savunması ise dönemin Türkistan aydınları tarafından da olumlu karşılanmıştır. Şöyle ki “Ulusal Komünizmi” savunan ve önemli bir “Türkistan Milli Bağımsızlık”çı aydını olan Mir Said Sultan Galiyev de Safarov’un bu tespitlerinden ve eleştirilerinden cesaret almıştır. Zaten Sultan Galiyev, sürekli Sovyet idaresine baskı kurarak bağımsız bir Türkistan için “milli kültürel otonomi” istemekteydi. Sultan Galiyev, Safarov’un desteği ile Rus Komünist Partisinin X. Kongresinde Rusya’daki Türkler için bir defa daha milli-kültürel özerklik isteğinde bulunduysa da bu isteği Stalin tarafından “milli kültürel özerkliğin karşı ihtilal icadı olup insanlar arasında nefreti tahrik edeceğini” bildirilerek geri çevirmiştir. Bu kongreden sonra Ruslar ile Asyalı/Doğulu ülkeler arasındaki çelişki daha da büyümüş ve belirgin bir hal almıştır.⁵¹

⁴⁸ Hayit, Ruslara Karşı Basmacılar Hareketi..., s. 32-34; Duman, a.g.e., s. 151-153.

⁴⁹ Yesmagambetov, a.g.e., s. 345.

⁵⁰ Yesmagambetov, a.g.e., s. 238.

⁵¹ Duman, a.g.e., s. 62; Aclan Sayılğan, Türkiye’de Sol Hareketler, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 687-688.

Sonuç

Georgi İvanoviçh Safarov, Bolşevik tarihinin önde gelen devrimcilerindendi. Safarov'un Türkistan halkının sömürülmesi konusundaki mücadelesi uzun yıllar beraber yoldaşı olduğu Lenin'in ölmesiyle sona ermiştir. Artık tüm ipler tarihe sert tavırlı bir lider olarak geçen Joseph Stalin'in eline geçmiş ve Stalin'in liderliği ise diktatörlüğe dönüşmüştür. Stalin, sadece Müslüman Türklere veya gayri-Ruslara karşı değil, pek çok komünist yoldaşına da aynı muameleyi yapmıştır. Kendisine muhalif olan pek çok Bolşevik devrimcinin infazını istemiştir. İşine gelmeyen bir şekilde iftiralarla suçlayarak gözden düşmesini sağlamış ve sonrasında idam veya sürgün ettirmiştir.

Hokand saldırısına tanık olan Avusturyalı bir savaş esiri Fritz Willfort sonradan yayınladığı *“Türkistanische Tagesbuch”* adlı hatıratında Safarov'un söylediklerini tekrarlamıştır. Bununla birlikte Türkistan aydınlarından ve Türkistan bağımsızlığı için çalışan Mustafa Çokayoğlu da, Türkistan bağımsızlığı için kaleme almış olduğu makale ve yazılarında Safarov'u kaynak göstermiştir. Bir başka Türkistan aydını ve milli mücadeleci önderlerinden olan Zeki Velidî Togan, Lenin'e yazmış olduğu bir mektupta, Safarov'un hakikat sever biri olduğunu ve Türkistan hakkında gerçekleri savunup, kaleme aldığını hatıralarında bize aktarmaktadır⁵².

Çalışmamızın temel kaynaklarından olan ve eserlerinin önemli bir kısmından faydalandığımız Türkistan için hem silahlı mücadeleye girmiş hem de usta kalemiyle yazılar yazmış olan Baymirza Hayit, Safarov hakkında şu cümleleri kurmuştu:

“Safarov, Bolşevik tarihinin önde gelen devrimcilerindendi. Lenin'in arkadaşı olan Safarov önceleri Türkistan'ın Moskova temsilcisi iken,

⁵² Ahmet Zeki Velidî Togan, Hatıraları, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2012.

*daha sonra Rus Komünist Partisi Türkistan Bürosu üyeliği, iktidarın Türkistan Komisyonu üyeliği ve Kızıl Doğu Partisi başkanlığı görevlerinde bulundu. Öte yandan, Moskova'da Türkistan'ın problemlerini savunduğu için, rejimin infazını gerçekleştirdiği ilk kişi olma unvanına da sahipti.*⁵³

Safarov'un Türkistan üzerindeki söyledikleri, su götürmez bir gerçektir. Söyledikleri sömürgeci Rus zihniyetiyle hareket edenlerin hoşuna gitmemiş ve canı pahasına da olsa pek çok eleştiri almıştır. Stalin ile arası açılmadan önce doğucu Müslüman taraftarı olarak suçlanırken, idam edilmeden önce de Troçkist olarak suçlanmıştır. Sovyet ideolojisinin belki de en samimi savunucusu olan Safarov, Stalin'e karşı gerçekleri savunmasından ötürü gözden düşmüş ve daha 17 yaşında içine canı pahasına girip faaliyet gösterdiği ideolojinin 51 yaşında kurbanı olmuştur.

⁵³ Hayit, Ruslara Karşı Basmacılar Hareketi..., s. 32.

Kaynaklar

- AKBULUT, E., - TUNCAY, M., 2013, İstanbul Komünist Grubundan Türkiye Komünist Partisine (1919-1923) (Cilt I). Sosyal Tarih Yayınları., İstanbul,
- ANDİCAN, A. A., 2003, Cedidizm'den Bağımsızlığa: Hariçte Türkistan Mücadelesi. Emre Yayınları. İstanbul.
- BADEMCI, A., 2008, 1917-1934 Türkistan Milli İstiklal Hareketi Korbaşlar ve Enver Paşa (Cilt 1). Ötüken. İstanbul.
- CARR, E. H., 1989, Sovyet Rusya Tarihi:Bolşevik Devrimi 1917-1923 (Cilt I). (O. Suda, Çev.) Metis Yayınları. İstanbul.
- CLAUDİN, F., 1990, Komintern'den Kominform'a Komünist Enternasyonel'in Bunalımı (Cilt I). (Y. Alagon, Çev.) Belge Yayınları. İstanbul.
- COŞKUNASLAN, H., 1999, Türkistan Bağımsızlık Tarihinde Münevver Kari ve İttihat Terakki. R. Ekşi, & E. Cihangir (Dü) içinde, Baymirza Hayit Armağanı (s. 119-136). Turan Kültür Vakfı Yayınları. İstanbul.
- DEUTSCHER, I., 1970, Troçki: Silahsız Sosyalist (Cilt II). (R. Gürhan, Çev.) Ağaoğlu Yayınları. İstanbul.
- DUMAN, O. Ş., 1999, Doğu-Batı Meselesi ve Sultan Galiyev. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı. İstanbul.
- HAYİT, B., 1975, Sovyet Rus Emperyalizmi ve Türk Dünyası. Güven Yayınları. Ankara.
- HAYİT, B., 1975, Türkistan: Rusya ve Çin Arasında. (A. Sadak, Çev.) Otağ Yayınları. Ankara.
- HAYİT, B., 1978, Türk Dünyası'nda Rus Emperyalizminin İzleri. Sabah Kültür Yayınları. İstanbul.
- HAYİT, B., 1995, Türkistan Devletleri'nin Milli Mücadele Tarihi. Türk Tarih Kurumu. Ankara.
- HAYİT, B., 1999., Esir Türkler. (Ş. Engineri, Çev.) Kişisel Kitaplar. Ankara.
- HAYİT, B., 2000, Eski Sovyetler Birliği'ndeki Türklüğün ve İslamın Bazı Meseleleri. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları. İstanbul.
- HAYİT, B., 2006, Ruslara Karşı Basmacılar Hareketi (Türkistan Türklüğü'nün Milli Mücadelesi). Babıali Kültür Yayınları. İstanbul.
- İDİL, A., 2013, Enver Paşa'nın Son Savaşı. İstanbul Kitabevi Yayınları. İstanbul.

- KAFKASYALI, A., 2012, Bağımsızlıklarının 20. Yılında Kazakların İstiklal Mücadelesi Tarihine Bir Bakış. Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, 12(1), 167-192.
- KASIMOV, B., 2010, Cedidçilik. (V. S. Yelok, Dü.) Gazi Türkiyat(6), 335-361.
- KAYABALI, İ., - Arslanoğlu, C., 1978, Orta Asya Türklüğünün Tarihi ve Bugünkü Durumu. Kömen Yayınları. Ankara.
- KRUPSKAYA, N., 1974, Lenin'den Anılar (Cilt II). Odak Yayınları. Ankara.
- MONTEİL, V., 1992, Sovyet Müslümanları. (M. Çamdereli, Çev.) Pınar Yayınları. İstanbul.
- PLATTEN, F., 1924, Die Reise Lenins durch Deutschland im plombierten Wagen. Neuer Deutscher Verlag. Berlin .
- ROY, O., 2005, Yeni Orta Asya'da Ulusların İmal Edilişi. (M. Moralt, Çev.) Metis Yayınları. İstanbul.
- RYWKİN, M., 1975, Asya'daki Rusya. Boğaziçi Yayınları İstanbul.
- SAFAROV, G., 1921, Kofonyal'naya Revofyutsiya (Opyt Turkestana). Moskova .
- SAYILGAN, A., 1967, Sovyetlerde Eğitim ve Türk Öğrencileri (Komüntern Okullarından Lumumba Üniversitesine) . Ankara: Mars.
- SAYILGAN, A., 2009, Türkiye'de Sol Hareketler. Doğu Kütüphanesi Yayınları. İstanbul.
- SERGE, V., 1997, Bir Devrimin Kaderi SSCB 1917-1937. (M. Çengiz, Çev.) Pencere Yayınları. İstanbul.
- STALİN, J. V., 1990, Sovyetler Birliği Komünist Partisi (Bolşevik) Tarihi Kısa Dersler (Cilt 15). (İ. Yarkın, Çev.) İnter Yayınları. İstanbul.
- TOGAN, A. Z., 1981, Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Türkistan Tarihi Batı ve Kuzey Türkistan.: Enderun Yayınları. İstanbul.
- TOGAN, A. Z., 2012, Hatıraları. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. Ankara.
- TOKER, M., 1973), Orak İle Çekiç Arasında Kalanlar (Cilt I). Akis Yayınları. Ankara.
- Türkistanda Uluğ Oktabr revolyutsiyasınının galabasi (Türkistan'da Büyük Ekim İhtilalinin Zaferi),1958, Yok. Taşkent .
- YALÇIN, S., Bulduk, Ü. O., Kirişçioglu, F., Gömeç, S., & Çetin, İ., 2012, Tarihte Türkler ve Alparslan Türkeş (Cilt 4). Berikan. Ankara.
- YALÇINKAYA, A., 1997, Sovyetler Birliği Döneminde Moskova ile Türk Topulukları İlişkileri (Kronolojik Çalışma). Sakarya Üniversitesi. Sakarya.

- YEMELYANOV, Y., 2014, Stalin: İktidara Giden Yol. (O. Uravelli, Çev.) Lena Yayınları. Ankara.
- YENGİN, N., 2010, Buhara Emirliği, Türkistan ve Enver Paşa. Bilge Oğuz Yayınları. İstanbul.
- YESMAGAMBETOV, K., 2015, Mustafa Çokay: Türkistan Bağımsızlığına Adanmış Bir Ömür. (V. S. Hekimoğlu, Çev.) Ötüken Neşriyat. İstanbul.
- YORULMAZ, O., 2016, Alaş Orda Hareketi. Belleten(289), 939-975.